

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-12>

УДК 159.964.21:159.922.73

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ТА СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті надається психологічний аналіз проблеми конфліктної поведінки у старшому та молодшому підлітковому віці. Звертається увага на характеристику понять конфліктів та конфліктної поведінки, аналіз психологічних особливостей підліткового віку і конфліктності як особливості протікання даного вікового періоду. Обґрунтовуються методичні засади діагностики особливостей конфліктної поведінки дітей підліткового віку. Аналізуються результати емпіричного дослідження особливостей конфліктної поведінки у підлітковому віці, а саме у старших та молодших підлітків порівнюються показники міжособистісних відносин та стратегій поведінки в різних конфліктних ситуаціях.

Ключові слова: старші підлітки, молодші підлітки, конфлікт, конфліктна поведінка, конфліктність, конфліктна ситуація, міжособистісні відносини, стратегії поведінки.

Yanovskaya Tamara

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

COMPARATIVE ANALYSIS OF PECULIARITIES OF CONFLICT BEHAVIOR OF YOUNG AND OLDER TEENS

Summary. The article provides a psychological analysis of the problem of conflicting behavior in older and younger adolescents. Attention is paid to the characterization of the concepts of conflict and conflict behavior, the analysis of psychological features of adolescence and conflict as a feature of the course of this age period. Based on the theoretical analysis, it seems appropriate to dialectically understand the functions of conflict. According to this approach, conflict can be defined as an integrative quality of personality, which is a symptom complex of components and manifests itself in the need to search for conflicting situations that characterize the personality, on the one hand, as unable to accept the view of the opponent and find a constructive solution to prevent the escalation of conflict in an incident (a destructive function of conflict), and on the other hand – a manifestation of conflict contributes to the actualization of social courage, communicative and organizational inclinations subjects. Selected methodological tools are justified, allowing to diagnose the structural components of conflict and their connection with the sociometric status of the individual in the group. The selected methods allow to consider the conflict of persons from the standpoint of the systematic approach. The results of an empirical study of the characteristics of conflict behavior in adolescence are analyzed, namely, among older and younger adolescents, indicators of interpersonal relationships and behavior strategies in different conflict situations are compared. It is emphasized that older adolescents are more likely to use behaviors such as compromise and adaptation. In younger adolescents, the types of behavior are not yet sufficiently formed and diverse: rivalry, compromise, avoidance. It is emphasized that the level of aggression is higher in younger adolescents, while they are more prone to physical aggression and older ones to verbal.

Keywords: senior teens, younger teens, conflict, conflict behavior, conflict, conflict situation, interpersonal relationships, behavior strategies.

Постановка проблеми. Взаємодія людини і суспільства завжди відповідає певним історично складеним і соціально необхідним формам комунікації і реалізується у відповідності з формами та особливостями певного вікового періоду. Особливий інтерес у цьому представляють підлітки як соціальна група зі специфічними потребами, проблемами та турботами. Розглядаючи підлітковий вік як критичний етап становлення особистості, в структурі якої присутні конфліктуючі між собою структури, варто приділити увагу аналізу формування механізму взаємодії підлітків з оточуючим середовищем, її конфліктним проявам, формам активності, в основі яких лежать суб'єктивні та об'єктивні чинники цих процесів [1, с. 101; 3, с. 132].

Останнім часом дорослі все частіше опиняються у глухому куті, будучи не силах припинити агресивну поведінку дітей, що відбувається на їхніх очах. Сьогодні вчителі і батьки мають потреби в найбільш різноманітних психологічних знаннях, щоб бути компетентними при зустрічі

з дитячою агресією. Щоб зробити менш гострими ті труднощі, які відчуває сам підліток, а також його батьки і навчальний заклад, необхідно заздалегідь знати, які можуть бути прояви асоціальності в цьому віці. Аналіз причин відхилення в особистісному розвитку і поведінці підлітка дозволяє намітити конкретні прийоми виховної роботи [6, с. 56].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття конфлікту та конфліктної поведінки тривалий час розроблялися у зарубіжній і вітчизняній психології. А.Г. Здравомислов, автор найбільш фундаментальної вітчизняної монографії з проблем соціології конфлікту, пише, що «конфлікт – найважливіша сторона взаємодії людей в суспільстві, свого роду клітинка соціального буття. Це форма відносин між потенційними або актуальними суб'єктами соціальної дії, мотивація яких обумовлена ворогуючими цінностями і нормами, інтересами і потребами» [4, с. 115]. Р. Даренфорд, найбільш відомий західний дослідник соціального конфлікту, визначає його

як «будь-яке відношення між елементами, яке можна охарактеризувати через об'єктивні («латентні») чи суб'єктивні («явні») протилежності». «Психологічний словник» визначає конфлікт як «важко розв'язати протиріччя, пов'язане з гострими емоційними переживаннями». А.Я. Анцупов і А.І. Шипілов пропонують таке визначення: «Під конфліктом розуміється найбільш гострий спосіб усунення протиріч, що виникають у процесі взаємодії, що полягає в протидії суб'єктів конфлікту і звичайно супроводжується негативними емоціями» [2, с. 136; 8, с. 87].

Б.І. Хасан, один з відомих вітчизняних дослідників конфлікту, розглядав його як таку характеристику взаємодії, в якій не можуть співіснувати в незмінному вигляді дії, що заміняють один одного, вимагаючи для цього спеціальної організації» [5, с. 28].

Будь-яка життєва ситуація може бути розглянута як складна суб'єктивно-об'єктивна реальність, де об'єктивні складові представлені у вигляді суб'єктивного сприйняття й особистісної значущості для учасників ситуації. На думку Б.Я. Шведіна, важка ситуація – це «взаємодія особистості зі складною обстановкою в процесі діяльності», яка характеризується наявністю складної обстановки, активністю мотивів особистості, порушенням відповідності між вимогами діяльності і професійними можливостями людини» [2, с. 341].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, міжособистісні відносини взагалі та саме у підлітковому віці є однією з головних і невід'ємних складових сучасного суспільства. У них виявляються індивідуальні якості особистості, засвоєні нею норми і цінності, які дозволяють раціонально і якісно функціонувати у даному суспільстві. Активність особистості, її діяльність є найважливішим компонентом в системі міжособистісних відносин. Проте аналіз однієї з найактуальніших проблем міжособистісних відносин виявив, що на сучасному етапі питання розвитку агресії у підлітковому віці (зокрема, у порівнянні молодших і старших підлітків) є недостатньо розробленим. Отримані результати досліджень вказують лише на причини появи відхилень у поведінці та діяльності дітей підліткового віку і не виявляють особливостей агресивної поведінки в даний віковий період.

Мета статті. Основна мета полягає у вивченні особливостей конфліктної поведінки у молодших та старших підлітків. Завдання полягають у вивченні особливостей конфліктної поведінки у підлітковому віці; обґрунтуванні методів діагностики проявів конфліктів у міжособистісних відносинах молодших та старших підлітків; аналізі результатів експериментального дослідження особливостей конфліктної поведінки у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим кроком в експерименті було проведення дослідження рівня агресивності дітей підліткового віку за методикою А. Басса – А. Дарки [7, с. 124].

Отримані дані свідчать, що 62% старших підлітків мають підвищене почуття провини. Це пов'язано з тим, що підлітковий вік характеризується підвищеною збудливістю, емоційністю і нестабільністю. В основі цього лежить фізіологічна перебудова всього організму.

Однак, слід зазначити, що підлітковий вік є сприятливим для розвитку емпатії – здатності співпереживати, співчувати, і рефлексії – здатності розуміти та усвідомлювати власний стан, почуття, емоції. Тому демонстрована агресія не може не викликати почуття провини, яке є однією з виражених особливостей підлітків. Пошуки друга, невпевненість у собі і оточуючих, нестійкість характеру призводять у дітей до розвитку підозрілості (49%) – недовіри і обережності по відношенню до людей, засновані на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду. В результаті у старших підлітків підвищується вербальна агресія (55%) і непрямая агресія (39%), тобто вони часто висловлюють агресію на інших людей у вигляді пліток, злісних жартів. Діти, вступаючи в конфлікт, скандалять, обзиваються – тобто висловлюють свою агресію вербально. Це відбувається через те, що підлітки в силу свого віку часто бувають дуже збуджені і внаслідок цього дратівливі. У молодших підлітків на високому рівні проявляється фізична (56%) і непрямая агресія (44%), що може протікати з не спрямованими поривами люті, які проявляються у кричі, тупанні ногами, битті кулаками по столу. Досить часто ці вибухи люті проходять з використанням фізичної сили проти іншої особи.

Ще однією яскраво вираженою тенденцією у молодших та старших підлітків є висока подразливість (38% та 44% відповідно). Роздратованість проявляється у готовності до прояву при щонайменшому збудженні запальності, різкості, грубості. Найменш представлений у старших підлітків негативізм (18%) і образа (38%), у молодших підлітків – негативізм (15%), підозрілість та роздратування (38%). Отже, можна зробити висновок, що і молодші, і старші підлітки все ж таки позитивно ставляться до оточуючих.

Дана методика дозволяє визначити загальний рівень агресивності і ворожості. За даними дослідження видно, що у 62% молодших підлітків виражена агресивність, тобто діти не володіють адекватними способами поведінки, не вміють контролювати свої емоції, негативно ставляться до світу. Таким чином, за результатами дослідження виявлено, що у молодших підлітків спостерігається досить високий рівень агресивності, який і служить причиною виникнення конфліктів. У старших підлітків збільшується рівень ворожості (48%), це викликано тим, що діти більш підозріло ставляться до навколишнього світу. Зазвичай, конфлікти виникають внаслідок того, що діти старшого підліткового віку роздратовані й часто проявляють вербальну агресію, яка призводить до неконтрольованих спалахів гніву.

Наступним кроком у дослідженні проводилася методика діагностики міжособистісних відносин серед підлітків за Т. Лірі [7, с. 265–342].

Було з'ясовано, що серед старших підлітків переважає врівноважена товариська обстановка, товариське ставлення до оточуючих (67%), альтруїстичне (68%). Діти схильні до співпраці, компромісу при вирішенні проблем та конфліктних ситуацій. Підлітки дотримуються принципу «хорошого тону» у відносинах з однокласниками. У більшості випадків критика сприймається адекватно, але деякі учні глибоко переживають власні труднощі, переоцінюють власні можливос-

ті, демонструють почуття переваги над тими, хто слабший, нестримані й імпульсивні. Але в той же час рівень підозрілості знаходиться на досить високому рівні (54%) так само, як і рівень залежності (56%). Це свідчить про те, що старшим підліткам дуже важлива підтримка зі сторони однолітків, невизнання сприймається гостро та болісно. На відміну від старших, у молодших підлітків переважають егоїзм (57%), агресивність (62%) та залежність (54%). Це свідчить про байдужість до переживань інших, жорстокість, невміння побудувати довготривалі міжособистісні стосунки.

Наступним кроком дослідження було визначення стратегії поведінки старших і молодших підлітків в різних конфліктних ситуаціях. Виявлено, що переважним способом поведінки в конфлікті у старших підлітків є компроміс (35%). Таким чином, хоч вони й приймають точку зору інших, але лише до певної міри, при повторному виникненні конфліктної ситуації їх поведінка може змінитися. До пристосування приходять 30% старших підлітків, закликаючи до солідарності однокласників, вони, тим не менш, намагаються триматися особняком від всіх і в зручному для них випадку, підтримуючи бік сильнішого. На співпрацю йдуть 15% дітей – вони визнають право інших на власну думку і готові його зрозуміти, не намагаються домогтися своєї мети за рахунок інших, а шукають рішення проблеми. До уникання вдають 10% учнів – вони ухиляються від вирішення конфлікту, вважають, що все коли-небудь вирішиться само собою. Спосіб суперництва також вибрали 10% підлітків – вони прагнуть домогтися свого, не зважаючи ні на що, відстоюють свою позицію. Таким чином, отримані результати говорять, що у старших підлітків найбільш часто представлені стратегії компромісу і пристосування, практично не зустрічаються стратегії суперництва і уникнення – вони не змушують оточуючих прийняти свою точку зору, цікавляться думками інших.

У молодших підлітків значно гірше розвинуте пристосування (18%), майже в рівних частинах проявляються суперництво (20%), компроміс (22%) і уникнення (25%). У них ще не сформувалася певна стратегія поведінки, переоцінка власних інтересів та недооцінка інтересів оточуючих призводить до суперництва; в той же час 25% молодших підлітків обирають стратегію уникнення – все вирішиться само собою, не прикладаючи жодних зусиль.

За результатами тесту на конфліктність Кноблоха-Фальконетті були сформульовані такі висновки: 65% старших підлітків спокійні, впевнені у собі, їх бажання і прагнення збалансовані, спостерігається послідовність у поведінці. Однак майже у 35% учнів спостерігається потреба у постійній опіці, такі підлітки схильні до самозвинувачень, нерішучості і невпевненості у собі. Молодші підлітки більше потребують опіки, захочення, схвалення їхніх дій оточуючими (44%).

За «Методикою особистої агресивності та конфліктності» Є.П. Ільїна і П.А. Ковальова досліджувалися такі шкали конфліктності як запальність, наполегливість, образливість [7, с. 423].

На основі отриманих результатів у старших підлітків домінує запальність (54%), причому проблема запальності та її подолання особливу значу-

щість набуває саме у підлітковому віці. Основна проблема запальних дітей полягає в сприйнятті оточуючих як джерела негативного, зневажливого ставлення до них. Потрапляючи в конфліктну ситуацію, запальні підлітки не намагаються вирішити її, а занурюються у сварку, засудження, звинувачення і самовиправдання. Практично на одному рівні знаходяться помста (50%), безкомпромісність та підозрілість (48%), наполегливість та образливість (47%). Виходячи з отриманих даних, можна зробити висновок про те, що учні є наполегливими у досягненні своїх цілей, але деякі утискають потреби і бажання однокласників для втілення в реальність своїх ідей, діти не забувають старі образи і сварки, і, при слушній нагоді, можуть помститися. Також видно, що найменшим показником дослідження є нетерпимість до думки інших (37%), тобто старші підлітки адекватно сприймають критику, можуть відстояти власну думку та здатні вислухати опонента.

У молодших підлітків переважає образливість (58%) та запальність (56%). В цьому віці підлітки не можуть контролювати свої емоції і дії у поведінці, легко ображаються, часто не можуть себе стримати та сприймати об'єктивну критику. Вони, зазвичай, слухають лише себе, їм важко вести діалог, коли зачіпаються їхні інтереси. Це підтверджується високими показниками помсти (54%) і нетерплячості (52%).

Висновки і пропозиції. Аналіз проблеми свідчить, що молодші і старші підлітки по-різному проявляють себе у конфліктних ситуаціях. Старші підлітки, в умовах конфлікту, частіше звертаються до таких типів поведінки, як компроміс та пристосування, поступаючись власними інтересами для того, щоб досягти певної мети. У молодших підлітків типи поведінки ще недостатньо сформовані і є різноманітними, а саме: суперництво, компроміс, уникнення. Досить часто молодші підлітки не хочуть знаходити виходу з проблемної ситуації, чекають, що вона розв'яжеться сама. Для них характерне демонстративне відчуження, образа і відсторонення, сльози, прихований гнів, ігнорування кривдника. Рівень агресивності вищий у молодших підлітків, при цьому вони більш схильні до фізичної агресії, а старші – до вербальної. Для старших підлітків характерно підвищене почуття провини, вони є більш відповідальними та орієнтованими на виконання норм і правил. Досить характерною є різниця показників нетерпимості у старших і молодших підлітків. Це свідчить про те, що старші підлітки, на противагу молодшим, легше сприймають критику, краще відстоюють свою думку.

Отже, у підлітковому віці спостерігається підвищена агресивність і конфліктність, що обумовлене специфікою протікання даного вікового періоду. Однак, дане твердження не означає, що це незмінне явище, яке не підлягає корекції. Більшість вчених вказують на високу варіативність протікання підліткової кризи та її залежність від зовнішніх умов таких як психолого-педагогічний супровід, характер ідентифікації, клімат в сім'ї, стосунки з однолітками і вчителями, батьками. У зв'язку з цим актуальним є вивчення існуючого рівня конфліктності, розробки індивідуальних і групових заходів щодо зниження конфліктності та агресивності у підлітковому віці.

Список літератури:

1. Ануфрієва Н.М. Соціальна психологія : навч.-метод. комплекс. Київ : МАУП, 2006. 200 с.
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология [Текст] : учебник для вузов. Москва : Юнити, 1999. 551 с.
3. Громова О.Н. Конфликтология [Текст] : учебник для вузов. Москва : ЭКМОС, 2000. 320 с.
4. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Аспект Пресс, 1995. 317 с.
5. Коробко С.Л. Работа психолога з молодшими школярами : методичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2008. С. 20–32.
6. Кулагина И.Ю. Возрастная психология [Текст]. Москва : Мысль, 2003. 199 с.
7. Лемак М.В. Психологу для роботи: діагностичні методики. Ужгород : Видавництво А. Гаркуші, 2012. 616 с.
8. Пов'якель Н.І. Психопрофілактика конфліктів. Київ : Шкільний світ, 2012. 128 с.

References:

1. Anufrieva, N.M. (2006). *Sotsialna psichologiia* [Social psychology]. Kyiv: MAUP. (in Ukrainian)
2. Antsupov, A.Ya., & Shipilov, A.I. (1999). *Conflictologiia* [Conflictology]. Moscow: Yuniti. (in Russian)
3. Gromova, O.N. (2000). *Conflictologiia* [Conflictology]. Moscow: EKMOS. (in Russian)
4. Zdravomislov, A.G. (1995). *Sotsiologiia conflicta* [Sociology of conflict]. Moscow: Aspect Press. (in Russian)
5. Corobco, S.L. (2008). *Robota psichologa z molodshimi shcoliarami* [The work of a psychologist with younger students]. Kyiv: Litera LTD. (in Ukrainian)
6. Culagina, I.Yu. (2003). *Vozrastnaia psichologiia* [Age psychology]. Moscow: Misl. (in Russian)
7. Lemac, M.V. (2012). *Psichologu dlia roboti* [Psychologist for work]. Uzhgorod: Vidavnitstvo A. Garcushi. (in Ukrainian)
8. Poviacel, N.I. (2012). *Psichoproflactica conflictiv* [Psychoprophylaxis of conflicts]. Kyiv: Shcilmii svit. (in Ukrainian)